

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

منطق مقدماتى

ابوالفضل روحى

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌های گوناگون، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ به آن، طراحی رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت دانشوران متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های گوناگون اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند. این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، آفرینش متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به انجام خواهد رسید.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم و پویاست. بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آن نیز نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعة المصطفى ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون آموزشی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفى ﷺ» ضمن سپاس و قدردانی از فرزانه‌گانی که در تولید این اثر همفکری و همکاری داشته‌اند، آن را به عموم اهل اندیشه و فرهنگ تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفى ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را، به ذات خود، شرافت‌مند و فخیم دانسته و از باب تا محراب کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولو العلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان بخشنیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی و یا کوتاه‌فکری

است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و سربلندی مادی و معنوی باشند اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پویشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و بر خطورت و فوریت حرکت فراگیر و بی‌وقفه همه توان‌مندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌فزا در این خصوص، تأکید ورزیده و پیشرفت این مهم را راهبری و رصد می‌کنند.

جامعة المصطفی ص العالمیة، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ص و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت ع جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ص نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه

پژوهشی المصطفی ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی به ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای ابوالفضل روحی و برای دوره کارشناسی رشته علوم انسانی تهیه و تدوین شده‌است، درچارچوب همین اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تدوین و برای استفاده خوانندگان محترم تقدیم شده‌است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مترجم محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، بویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نمایم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نمایم.

جامعة المصطفی ﷺ العالمية

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ ۷

پیش‌گفتار ۱۹

بخش اول: تاریخچه

تاریخچه (دوره یونان، دوره اسلامی و منطق جدید) ۲۵

دوره اسلامی ۲۹

دوره منطق جدید ۳۲

بخش دوم: معرف و حجت

۱. علم و اقسام آن ۳۹

تعریف علم ۳۹

تصور و تصدیق ۴۰

۲. ضرورت، تعریف و موضوع علم منطق ۴۵

ضرورت علم منطق ۴۵

تعریف علم منطق ۴۶

موضوع علم منطق ۴۷

۳. الفاظ ۵۱

چرا در منطق از الفاظ بحث می‌کنیم؟ ۵۱

۵۲ دلالت
۵۳ انواع دلالت
۵۵ الفاظ
۵۵ اقسام لفظ
۵۵ ۱. تقسیم لفظ، در مقایسه با معنا
۵۶ ۲. تقسیم لفظ، در مقایسه با الفاظ دیگر
۵۷ ۳. تقسیم لفظ، در مقایسه با خودش
۶۱ ۴. مفاهیم
۶۱ مفهوم
۶۱ مصداق
۶۲ کلی
۶۲ جزئی
۶۳ متواطی
۶۳ مشکک
۶۴ نسبت‌های چهارگانه
۷۱ ۵. کلیات خمس
۷۱ ذاتی
۷۲ نوع
۷۲ جنس
۷۲ فصل
۷۲ عرضی
۷۳ ۱. عرضی خاص
۷۳ ۲. عرضی عام
۷۳ اقسام نوع، جنس و فصل
۷۹ ۶. تعریف و تقسیم
۷۹ تعریف
۸۰ ۱. معنا و ارکان تعریف
۸۱ ۲. قواعد تعریف
۸۲ ۳. انواع تعریف

۸۲	الف) حدّ تام
۸۲	ب) حد ناقص
۸۲	ج) رسم تام
۸۳	د) رسم ناقص
۸۳	تقسیم
۸۴	۱. انواع تقسیم
۸۴	الف) تقسیم طبیعی (تقسیم کل به اجزا)
۸۴	ب) تقسیم منطقی (تقسیم کلی بر جزئیات)
۸۴	۲. روش‌های تقسیم
۸۵	۳. اصول و قواعد تقسیم
۸۵	الف) تقسیم باید دارای فایده و ثمره‌ای باشد
۸۶	ب) اقسام باید دارای تباین باشند
۸۶	ج) تقسیم باید دارای یک ملاک و معیار باشد
۸۶	د) تقسیم باید جامع و مانع باشد
۹۱	۷. قضیه
۹۱	تعریف قضیه
۹۱	اقسام قضیه
۹۳	اقسام قضیه حملی
۹۴	۱. انواع قضیه حملی، به اعتبار موضوع
۹۵	۲. انواع قضیه حملی، به اعتبار جایگاه موضوع
۹۶	۳. انواع قضیه حملی، به اعتبار وجودی یا عدمی بودن موضوع و محمول
۹۷	اقسام قضیه شرطی
۹۷	۱. اتصالی
۹۷	۲. انفصالی
۹۷	الف) اتصالی لزومی
۹۷	ب) اتصالی اتفاقی
۹۸	ج) انفصالی عنادی
۹۸	د) انفصالی اتفاقی
۹۹	۳. اقسام قضیه شرطی انفصالی

۸. استدلال مباشر (نسبت‌های میان قضایا)..... ۱۰۷
- تقابل ۱۰۸
۱. تناقض ۱۰۸
۲. تداخل ۱۰۸
۳. تضاد ۱۰۹
۴. دخول تحت التضاد ۱۰۹
- عکس ۱۱۰
۱. عکس مستوی ۱۱۰
۲. عکس نقیض ۱۱۱
- نقض ۱۱۳
۱. نقض محمول ۱۱۳
۲. نقض موضوع ۱۱۴
۳. نقض تام (نقض طرفین) ۱۱۵
- قواعد تحویل ۱۱۵
۹. استدلال غیرمباشر (۱)..... ۱۲۱
- استقرا ۱۲۱
۱. استقرای تام ۱۲۲
۲. استقرای ناقص ۱۲۲
- تمثیل ۱۲۳
- ارکان تمثیل ۱۲۳
- قیاس ۱۲۴
۱. تعریف قیاس ۱۲۴
۲. ارکان قیاس ۱۲۴
۳. تقسیم‌های قیاس ۱۲۵
- الف) قیاس اقترانی ۱۲۵
- ب) قیاس استثنایی ۱۲۶
۱۰. استدلال غیرمباشر (۲)..... ۱۳۱
- قیاس اقترانی ۱۳۱
۱. قواعد و شرایط عمومی قیاس اقترانی ۱۳۱

۱۳۳	۲. انواع قیاس اقترانی
۱۳۳	۳. شکل های چهارگانه
۱۳۴	شکل اول
۱۳۴	شرایط شکل اول
۱۳۴	ضروب منتج
۱۳۵	شکل دوم
۱۳۶	شرایط شکل دوم
۱۳۷	شکل سوم
۱۳۷	شرایط شکل سوم
۱۳۸	شکل چهارم
۱۳۹	شرایط شکل چهارم
۱۴۱	بررسی علمی اشکال چهارگانه
۱۴۱	۱. برهان رد
۱۴۲	۲. برهان خُلف
۱۴۹	۱۱. استدلال غیرمباشر (۳)
۱۴۹	قیاس اقترانی شرطی و لواحق قیاس
۱۴۹	۱. قیاس اقترانی شرطی
۱۵۰	۲. انواع قیاس اقترانی شرطی
۱۵۰	الف) انواع قیاس اقترانی شرطی به اعتبار حد وسط
۱۵۱	ب) انواع قیاس اقترانی به اعتبار مقدمتین
۱۵۴	قیاس استثنایی
۱۵۴	۱. شرایط قیاس استثنایی
۱۵۵	۲. انواع قیاس استثنایی
۱۵۵	الف) قیاس استثنایی اتصالی
۱۵۵	ب) قیاس استثنایی انفصالی
۱۶۳	۱۲. لواحق قیاس
۱۶۳	قیاس مضممر و ضمیر
۱۶۴	قیاس مرکب
۱۶۴	۱. تعریف قیاس مرکب

- ۱۶۵.....۲. قیاس مرکب موصول
 ۱۶۵.....۳. قیاس مرکب مفصول
 ۱۶۶.....۳. قیاس مساوات

بخش سوم: صناعات خمس

- ۱۷۳.....۱. مواد قیاس
 ۱۷۴.....یقینیات
 ۱۷۴.....۱. بدیهی اولی
 ۱۷۵.....۲. بدیهی فطری
 ۱۷۵.....۳. بدیهی حسی
 ۱۷۶.....۴. بدیهی تجربی
 ۱۷۶.....۵. بدیهی تواتری
 ۱۷۷.....۶. بدیهی حدسی
 ۱۷۸.....مظنونات
 ۱۷۸.....مشهورات (ذایعات)
 ۱۷۹.....اقسام مشهورات
 ۱۷۹.....۱. محمولات
 ۱۷۹.....۲. خُلقیات
 ۱۸۰.....۳. انفعالیات
 ۱۸۰.....۴. عادیات
 ۱۸۰.....۵. استقرائیات
 ۱۸۱.....۶. قضایای واجب‌القبول
 ۱۸۱.....مقبولات
 ۱۸۱.....مسلمات
 ۱۸۲.....مشبهات
 ۱۸۲.....وهمیات
 ۱۸۲.....مخیلات
 ۱۸۹.....۲. برهان و جدل
 ۱۸۹.....برهان
 ۱۹۰.....۱. شرایط برهان

۱۹۱	۲. اقسام برهان
۱۹۱	الف) برهان لمّی
۱۹۲	ب) برهان آنّی
۱۹۳	اقسام برهان لمّی
۱۹۴	جدل
۱۹۴	۱. تعریف جدل
۱۹۵	۲. ضرورت و فایده جدل
۱۹۶	۳. اصطلاحاتی چند در جدل
۱۹۶	الف) سائل و مجیب
۱۹۶	ب) وضع
۱۹۶	ج) موضع
۱۹۷	د) مبادی جدل
۱۹۸	ه) مسائل جدل
۱۹۹	و) ابزارهای جدل
۱۹۹	ز) وصایا
۲۰۰	آداب مناظره و جدل
۲۰۵	۳. مغالطه
۲۰۵	تعریف مغالطه
۲۰۶	ضرورت و فایده مغالطه
۲۰۷	اجزای مغالطه
۲۰۷	۱. مغالطه‌های لفظی
۲۱۰	۲. مغالطه‌های معنوی
۲۱۱	الف) مغالطه ایهام انعکاس
۲۱۱	ب) مغالطه به کار بردن عرضی به جای ذاتی
۲۱۱	ج) مغالطه سوء اعتبار حمل
۲۱۲	د) مغالطه جمع چند مسئله در یک مسئله
۲۱۲	ه) قرار دادن غیر علت به جای علت
۲۱۳	و) مغالطه مصادره به مطلوب
۲۱۳	ز) مغالطه سوء تألیف

۲۱۳	اجزای عرضی
۲۱۹	۴. خطابه و شعر
۲۱۹	ضرورت فن خطابه
۲۲۰	تعریف خطابه
۲۲۰	اجزای خطابه
۲۲۱	اقسام اعوان
۲۲۱	۱. استدراج گوینده
۲۲۱	۲. استدراج شنونده
۲۲۲	۳. استدراج گفتار
۲۲۲	۴. شهادت حال
۲۲۲	۵. شهادت گفتار
۲۲۳	انواع خطابه
۲۲۳	آداب خطابه
۲۲۳	۱. از جهت الفاظ خطابه
۲۲۴	۲. از جهت نظم و ترتیب
۲۲۵	۳. از جهت خطیب
۲۲۵	شعر
۲۲۵	۱. تعریف شعر
۲۲۶	۲. فایده شعر
۲۳۳	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی
۲۳۷	کتاب‌نامه

پیش گفتار

هنگامی که خداوند آفرینش انسان و جانشینی او را به فرشتگان خبر داد، شاید به این دلیل مورد اعتراض (پرسش) فرشتگان قرار گرفت که آنان تصور می‌کردند تنها عامل برتری مخلوقات بر یکدیگر، تسبیح و تقدیس خداوند است؛ از این رو به خدا گفتند: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾^۱

درحالی که نمی‌دانستند خداوند به انسان نیرویی داده است که هم توانایی یادگیری اسماء الهی را دارد و هم به اختیار خود می‌تواند به مقامی دست یابد که فرشتگان نیز بر آن حسرت می‌خورند.

به‌راستی این چه نیرویی است که انسان را برتر از هر موجودی قرار داد و درحالی که هر کدام از مخلوقات، پیچیدگی و ظرافت‌های ویژه‌ای دارند، چرا تنها خداوند پس از آفرینش انسان به خود تبریک گفت؟ ﴿ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾^۲

۱. بقره، آیه ۳۰.

۲. مؤمنون، آیه ۱۴.

بی‌شک، این پوست و استخوان و جسم مادی انسان نیست که او را از دیگران متمایز می‌کند؛ زیرا خدا با آفرینش آنها به خود تبریک نگفت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ* ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ...﴾؛^۱

از این آیه و برخی از آیات دیگر برمی‌آید که آنچه انسان را سرور مخلوقات و محور اصلی آنان نموده، وجود حقیقت دیگری به همراه انسان است که خداوند به جای «خلقنا» از آن به «انشأنا» تعبیر کرده است. بیشتر مفسران، این «خلق آخر» را همان نیروی سترگ «عقل» در انسان می‌دانند؛ نیرویی که انسان را موجودی مختار و مرید و در عین حال پاسخ‌گو قرار داده است؛ بی‌شک، انسان برای استفاده از این توانایی، نیازمند قوانین و مقرراتی است تا بتواند او را در اهداف پیش‌رو، رهنمون باشد. این نیاز که از نخستین روزهای آفرینش انسان احساس شد، موجب بنا نهادن اندیشه بشری بر اصول و قواعدی گردید که با گذشت زمان و تکامل اندیشه، این قوانین در علمی به نام منطق گردآوری شد و منطق راهنمای انسان در اندیشیدن گردید. از آن پس، هر روز انسان خود را بیش از پیش نیازمند این علم یافت و بر همین اساس، قوانین و اصولی را بر آن افزود تا بتواند پاسخ‌گوی نیازهایش باشد.

نگاهی گذرا به تاریخ علم، «منطق»، بیانگر آن است که این علم چندین قرن پیش از میلاد مسیح نیز، یکی از شاخه‌های مهم علمی مورد توجه بوده و هیچ‌گاه انسان خود را از آن، بی‌نیاز ندانسته است.

حوزه‌های علمیه، مراکز علمی و دانشگاهی و حتی مدارس پیش از دانشگاه نیاز خود را به این دانش احساس کرده و با اختصاص واحدهایی به این درس، تلاش

۱. مؤمنون، آیه ۱۲ و ۱۳.

کرده‌اند تا به جویندگان حقیقت در این مراکز پاسخی مناسب بدهند؛ از این میان، «جامعه المصطفیٰ ﷺ العالمية» که در ابعاد بین‌المللی به تربیت و تعلیم دانش‌پژوهان غیرایرانی می‌پردازد، از ابتدای شکل‌گیری، اهمّیت زیادی به بحث‌های منطقی و فلسفی داده و آن را در برنامه‌های درسی خود گنجانده است؛ اما به دلایلی گوناگون، به‌ویژه اختلاف زبانی این دانش‌پژوهان با دانشجویان و طلاب ایرانی، کتاب‌های موجود منطقی برای آنان سنگین و گاه ملال‌آور بود. به همین دلیل بخش «تدوین متون درسی» این مرکز که تلاش می‌کند متناسب با حال دانش‌پژوهان خارجی به تدوین کتاب‌های درسی بپردازد، انجام این مهم را به نگارنده واگذار کرد. نگارنده اگرچه با وجود اساتیدی گران‌قدر در این دانش، خود را شایسته این امر مهم نمی‌داند، اما شاید تنها انگیزه‌ای که جرأت و جسارت چنین امر خطیری را فراهم نمود، آشنایی این جانب با دانش‌پژوهان خارجی و تدریس مکرر این واحد درسی برای آنان بود. در پایان، اشاره به چند نکته، ضروری به نظر می‌آید:

نخست: این مجموعه برای تدریس در «جامعه المصطفیٰ ﷺ العالمية» و برای نوآموزانی تهیه شده است که هیچ‌گونه آشنایی با این علوم و فنون نداشته‌اند؛ به همین دلیل تلاش شده است تا از طرح مباحث مشکل منطقی پرهیز شود و مطالب در ادبیاتی بسیار ساده، ارائه گردد.

دوم: به دلیل برگزاری هفته جلسه درسی در هر ترم، مباحث این کتاب در هفته درس دسته‌بندی شده است. در آغاز هر درس نیز چند پرسش مطرح شده که انتظار می‌رود دانش‌پژوه با فراگیری آن درس بتواند به آنها پاسخ دهد. در طول درس نیز برخی از پرسش‌های تکمیلی برای توجّه بیشتر خوانندگان گنجانده شده است. در پایان هر درس، پرسش‌ها و تمرین‌هایی برای عملی‌تر شدن مباحث طراحی شده‌اند.

سوم: این نوشتار هم از مطالب علمی و مستند متون معتبر منطقی بهره برده و هم از روش‌های نوین متون درسی که در برخی از کتاب‌های چند دهه اخیر نگارش یافته‌اند. در پایان هر درس نیز. نمونه‌هایی از این متون - برای مطالعه بیشتر - به پژوهشگران معرفی شده است.

چهارم: در این نوشتار، از راهنمایی و هدایت‌های اساتید زیادی بهره جست‌ه‌ام که از همه آنان به‌ویژه استاد فرهیخته و بزرگوار «حجة الاسلام و المسلمین فیاضی» (دامت برکاته) تشکر و قدردانی می‌کنم؛ هم‌چنین از برادران بزرگوار در واحد تدوین متون درسی جامعة المصطفیٰ صَلَّی اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ العالمية به‌ویژه حجج اسلام عزالدین رضائزاد و سیدمجتبی اوصیا و دوست ارجمند یدالله رضائزاد که برای انتشار این اثر تلاش‌های فراوانی انجام داده‌اند، سپاس‌گزارم.

پنجم: بی‌تردید این نوشته، خالی از اشکال و اشتباه نخواهد بود که از اساتید بزرگوار به‌ویژه اساتیدی که این مجموعه را تدریس می‌کنند، برای برطرف کردن نواقص و تکمیل آن استمداد می‌جویم.

پانزدهم خرداد ۱۳۸۴
قم - ابوالفضل روحی